

Олена Ростиславівна ДАШКОВСЬКА

д.ю.н., професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0145-850X>
e-mail: dashkovskaolena@gmail.com

Владислав Олександрович ВАСЮТІН

студент, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8776-8674>
e-mail: vlad_vasyutin@ukr.net

ЮРИДИЧНА ПРОЦЕДУРА І ПРАВА ЛЮДИНИ

Проблемою сучасного права є обґрунтоване встановлення юридичних процедур у сфері прав людини та їх адекватна нормативно-правова регламентація. Необґрунтоване ускладнення процедур, відсутність чіткості їх регламентації в законі негативно позначаються на правовій захищеності людини в суспільстві. Юридичні процедури реалізації прав людини у демократичному суспільстві повинні відповідати низці вимог: бути соціально обґрунтованими та відповідати принципам демократизму та верховенства прав людини; бути достатніми та зрозумілими для суб'єкта; бути закріпленими на рівні закону та містити мінімум відсильних норм; не створювати під час здійснення штучних перешкод реалізації прав; відповідати змісту прав, стосовно яких вони встановлені.

Ключові слова: юридична процедура, юридичний процес, права людини, гарантії прав і свобод людини

ВСТУП

Тематика прав людини та їх гарантій була і залишається незмінно актуальною проблемою, особливо в умовах сучасного етапу розвитку України, коли права і свободи набули якісно нового євроінтеграційного звучання. Закономірно, що в комплексі завдань державно-правового будівництва, що стоять перед сучасним українським суспільством, найбільш актуальним є завдання забезпечення реалізації та охорони прав і свобод особистості.

Невід'ємною частиною механізму реалізації прав людини є та чи інша юридична процедура. Тому аналіз юридичних процедур заслуговує на підвищену наукову увагу, оскільки у своїй основі вони покликані бути гарантіями реалізації прав людини, що забезпечують отримання індивідом певних благ.

Проблемою сучасного права є обґрунтоване встановлення юридичних процедур в сфері прав людини та їх адекватна нормативно-правова регламентація. Необґрунтоване ускладнення процедур, відсутність чіткості їх регламентації в законі тягне послаблення можливостей реалізації прав людини і негативно позначається на правовій захищеності людини в суспільстві.

Проблема також вбачається у відсутності нормативної регламентації правозастосовної діяльності, де чітка визначеність поведінки об'єктивно необхідна, а за відсутності однаковості застосування юридичних процедур, визначених алгоритмом правореалізації, порядок взаємовідносин органів державної влади і людини, яка реалізує свої права, вважається не достатньо врегульованим.

Відповідно дослідження юридичних процедур реалізації прав людини, підвищення ефективності механізму їх реалізації є актуальним з погляду розвитку інститутів демократії та громадянського суспільства.

МЕТОДИ

У дослідженні застосовано як загальнонаукові, так і

спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема проаналізовано наукову літературу, що стосується процедурних гарантій прав людини, історичного, порівняльного, логічного та системно-структурного аналізу спеціальних джерел права, а також схожість та розбіжності юридичних процедур реалізації прав людини за допомогою порівняльно-правового аналізу.

МЕТА статті – теоретико-правове дослідження юридичних процедур у контексті створення ефективної системи гарантування та реалізації прав людини, виходячи із завдань зміцнення демократії та розбудови правової держави.

РЕЗУЛЬТАТИ

На тлі дискусії, що ведеться в юридичній науці, про співвідношення понять юридичного процесу і юридичної процедури можна виділити такі основні науково-теоретичні підходи: 1) поняття «юридичний процес» і «юридична процедура» збігаються за своїм змістом; 2) порівняно з юридичною процедурою категорія «юридичний процес» ширша за своїм змістом; 3) поняття «юридична процедура» постає родовим поняттям, а поняття «юридичний процес» є видом елементом.

З урахуванням різних наукових позицій найбільш комплексним є розуміння юридичної процедури як нормативно встановленого порядку юридичної діяльності суб'єктів права для досягнення певних правових цілей у правовому регулюванні, що передбачає спеціальну правову охорону [1].

Як цілісне правове явище механізм реалізації прав людини характеризується: 1) статичним змістом; 2) процедурною формою. Так, застосовуючи категорію «механізм», визначається процес реалізації людиною своїх прав у системно-динамічному вигляді з чинниками, що комплексно впливають на нього.

Юридичний механізм реалізації прав людини – це законодавчо передбачений комплекс взаємоузгоджених діянь суб'єктів правовідносин з метою отримання соці-

ального чи особистого блага, опосередкованого тим чи іншим суб'єктивним правом, а також користування та розпорядження цим благом [2].

Заходи захисту і охорони прав людини не постають визначальним складником юридичного механізму реалізації і стають додатковим, тимчасовим елементом механізму лише у випадках порушень прав чи зазіхань на них. У спеціально-юридичному значенні механізм реалізації прав людини передбачає також й психологічні аспекти їх реалізації.

Юридичний механізм реалізації прав людини та його гарантії – це тісно взаємопов'язані, але відмінні поняття, оскільки вони відбивають різні сторони процесу реалізації прав людини. Відповідно реалізацію прав людини та їх гарантування слід розглядати як самостійні елементи загального механізму здійснення прав людини, де категорія безпосереднього здійснення людиною своїх прав є базовою, вихідною для дослідження їх гарантії в зазначеному механізмі. Гарантії прав людини стосовно процесу їх реалізації постають як умови, передумови та засоби правомірно-орієнтованої поведінки, а також за необхідності їх захисту та охорони.

У реалізації низки своїх прав людина може самостійно визначати порядок та варіанти їх реалізації, виходячи з власних інтересів та можливостей. З огляду на це безпосередня реалізація прав людини може здійснюватися як в ініціативній формі, так і у простій процедурно-правовій формі.

Юридичні процедури реалізації прав людини залежать як від сутності та змісту самих прав, так і від політико-правового режиму, що склався в державі. У суспільстві зазначені процедури покликано забезпечувати реалізацію прав людини, здійснення яких об'єктивно не може мати довільний характер, бути юридично безконтрольним. В умовах антидемократичного режиму встановлення законом процедур реалізації прав людини, що включають правозастосування, є істотною штучною перешкодою для їх фактичної реалізації [3; с.17]. Характер і цілі участі держави у правомірно-орієнтованій реалізації тих чи інших прав людини визначають ухвалення особливих видів або поєднання традиційних видів правозастосовних актів: реєстраційних; регламентуючих; дозвільних; засвідчувальних; констатуючих; наказових; забороняючих; анулюючих тощо.

Сутність і зміст громадянських та особистих прав і свобод людини, аналіз законодавства і практики демонструють, що реалізація більшості з них здійснюється людиною суто в ініціативному чи процедурному порядку, коли інші суб'єкти зобов'язані не втручатися в їх реалізацію. Однак у деяких випадках, навіть за умов демократії реалізація окремих громадянських і особистих прав і свобод людини забезпечується шляхом застосування спеціальних правозастосовних процедур [4, с. 102-108]. Це насамперед – права та свободи, користування якими пов'язано із задоволенням важливих інтересів і потреб людини й водночас передбачає компроміс інтересів і потреб. Так, процедури реєстрації необхідні у випадках реалізації особою права на вибір місця перебування та для створення релігійного об'єднання з метою колективної реалізації свободи віросповідання тощо.

Політичні права та свободи людини, як права і свободи громадян держави, реалізуються в ініціативному та процедурно-правовому порядку. Низка зазначених прав

реалізується через реєстраційну процедуру, представницьку діяльність та інші форми. Це викликано тим, що ці права та свободи безпосередньо пов'язані як з інтересами окремої особистості, так і багатьох інших людей, зокрема, право на участь у політичному житті та здійсненні державної влади. Виникає потреба всебічного поєднання та взаємної узгодженості цих інтересів, оскільки безвідповідальна поведінка індивіда може спричинити негативні політичні наслідки, завдати шкоди правам і свободам інших громадян. Так, ухвалення відповідних реєстраційних актів та подальше виконання їх вимог є неодмінною умовою здійснення виборчого права, включаючи реєстрацію політичних партій, одержання дозвільних документів на проведення мітингів тощо [5].

Реалізація багатьох соціально-економічних прав досить часто пов'язана з реєстраційною, ліцензійно-дозвільною та іншими юридичними процедурами. У демократичному суспільстві вони застосовуються з метою об'єктивно необхідного контролю окремих видів економічної діяльності, з метою забезпечення певних вимог до суб'єктів господарських відносин. В основі таких відносин суттєві блага майнового характеру, користування якими означає одночасний розподіл ресурсів між власниками (право на підприємницьку діяльність, право на працю, право на соціальне забезпечення тощо).

Культурні права людини через визнання права на свободу творчості реалізуються в ініціативному та процедурно-правовому порядку. Водночас є права у цій сфері, наприклад авторські, реалізація яких пов'язана з реєстрацією результатів творчості та застосування розважальних атракціонів у парках культури тощо).

У розробленні нормативно-правових актів у сфері прав людини, необхідно максимально передбачати їх гарантії, включаючи чітку регламентацію процедур реалізації, якщо такі процедури є об'єктивно необхідними. Нормативно-правове регулювання юридичних процедур реалізації прав людини повинно забезпечуватися виключно на рівні закону [6].

Необхідно послідовно вдосконалювати чинне українське законодавство, що регулює юридичні процедури з метою підвищення їх ефективності та оптимізації, зменшувати правозастосовну дискрецію та інші штучні бюрократичні перешкоди активності громадян у реалізації своїх прав.

Виділяються такі ознаки юридичної процедури: 1) це особлива процедура, яка чітко закріплена в законах та підзаконних нормативних актах; 2) вона має нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності; 3) її нормативний режим передбачає охорону від порушень правовими санкціями, що є певним видом та мірою юридичної відповідальності; 4) вона має орієнтовне значення задля досягнення певної правової мети, гарантуючи правомірність і результативність юридичної діяльності [7].

Реалізація права в юридичній науці визначається як процес, результат, здійснення правових вимог у поведінці учасників суспільних відносин, форма вираження прав, необхідний етап правового регулювання, пов'язаний з правотворчістю спільною метою.

Під юридичним механізмом реалізації прав людини слід розуміти законодавчо передбачений комплекс взаємоузгоджених дій людини як суб'єкта правовідносин та інших суб'єктів з метою одержання соціального чи

особистого блага, опосередкованого тим чи іншим правом, а також користування та розпорядження благом. Через категорію «механізм» стає можливим повністю охопити процес застосування людиною своїх прав, уявити процес у системно-динамічному вигляді.

У науково-теоретичному плані реалізацію прав людини та їх гарантування слід розглядати як взаємопов'язані, але самостійні елементи загального механізму здійснення прав людини, де категорія здійснення прав людини є базовою, вихідною для дослідження понять та забезпечення їх реалізації, включаючи гарантії прав людини.

Безпосередня реалізація прав людини у процедурному плані відрізняється низкою специфічних ознак: по-перше, у процесі бере участь особистість, а не спеціально уповноважений орган; по-друге, спеціальної процедури реалізації або немає і в кожному конкретному випадку людина самостійно визначає порядок реалізації свого права, виходячи з власних інтересів та можливостей, або слідує процедурі, встановленій законом; по-третє, немає акта застосування права, що індивідуалізує норму права стосовно конкретної особи; по-четверте, людина сама визначає обсяг реалізації свого права і в будь-який час може відмовитися від реалізації. Безпосередня реалізація прав людини включає як ініціативну, так і процедурно-правову форму їх реалізації.

Значну кількість прав людини за наявності усіх фактичних обставин їхнього втілення у життя може бути реалізовано людиною без винесення відповідними органами необхідних актів правозастосування. У разі процедура реалізації правами людини передбачена у нормативно-правовому порядку як обов'язкова до дотримання [8]. З урахуванням такої юридичної практики вважається, що правозастосовні процедури, які забезпечують реалізацію прав людини, можна поділити на види залежно від конкретних цілей, які досягаються їхнім застосуванням, до: 1) представницькі; 2) реєстраційні; 3) ліцензійно-дозвільні; 4) експертно-посвідчувальні; 5) екзаменаційно-конкурсні.

Реалізація більшості прав людини здійснюється в ініціативному порядку, організується особою самостійно. Водночас процес безпосередньої реалізації окремих громадянських і особистих прав людини, наприклад, право на свободу пересування та вибору місця проживання, може передбачати застосування спеціальних

правозастосовних процедур реєстраційно-відомчого або навіть дозвільного характеру (наприклад, процедура в'їзду у прикордонні райони або закриті адміністративно-територіальні утворення). Процедури реалізації окремих прав людини в демократичному суспільстві можуть іноді ускладнюватися в інтересах безпеки суспільства, забезпечення та захисту прав та свобод інших громадян (наприклад, отримання дозволу на трудову діяльність мігрантів та їх реєстрація за місцем проживання).

ВИСНОВКИ

У результаті слід зазначити, що зріле громадянське суспільство характеризується цілісністю, гармонійністю, інтенсифікацією суспільних процесів та їх модернізацією. Усе це зумовлює вдосконалення механізму реалізації прав людини. Однією з важливих умов такого вдосконалення є посилення процедурно-правової впровадженості реалізації прав людини, що супроводжується створенням більш ефективних процедур правового порядку такої реалізації.

Юридичні процедури реалізації прав людини у демократичному суспільстві повинні відповідати низці вимог: бути соціально обґрунтованими та відповідати принципам демократизму та верховенства прав людини; бути достатніми та зрозумілими для суб'єкта; бути закріпленими на рівні закону та містити мінімум відсильних та бланкетних норм, що породжують зайву підзаконну нормотворчість; не створювати штучних перешкод у здійсненні реалізації прав; відповідати змісту прав, стосовно яких їх встановлено; бути забезпеченими юридично, організаційно, матеріально.

Відповідно необхідно послідовне вдосконалення чинного законодавства, яке регулює юридичні процедури реалізації прав людини з метою підвищення їх ефективності та оптимізації. Потрібно завершити повномасштабний перехід до електронних технологій документообігу в реалізації державних функцій та надання громадських послуг населенню, наприклад, створення державних електронних реєстрів. Це дасть змогу особистості реалізовувати свої права без зайвих довідок у різних структурах влади, що є актуальним для розвитку демократії, зміцнення правової держави, розвитку громадянського суспільства, в якому людина має можливість повноцінно здійснювати свої права та свободи.

Список використаних джерел

1. Николина К.В. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Юрид. науки*. 2012. Вип. 94. С. 44–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13
2. The Making of "The Legal Process" / W.N. Eskridge Jr., P.P. Frickey. *Harvard Law Review*. 1994. Vol. 107, No. 8. pp. 2031-2055.
3. Hollander-Blumoff R., Tyler T.R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. *Journal of Dispute Resolution*. 2011. Vol. 2011. Issue 1. Article 2. 19 p. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1612&context=jdr>
4. Слинко Д.В. Юридичний процес: історія, теорія, практика: монографія. Харків, 2017. 415 с.
5. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2007. 169 с.
6. Вдовіна Г.А. Процедурний природно-правовий підхід (погляди Л. Фуллера). *Держава і право*. 2000. Вип. 10. С. 79-86.
7. Николина К.В. Юридична процедура як стратегія легітимізації юридично значимих рішень. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. №73. С.91-93
8. Біла В.Р. Адміністративна процедура як нормативна модель процесуальних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 30. Том 2. С. 12-15.

References

1. Nykolyna K.V. Proper legal procedure: theoretical aspects of definition. *Visn. Kyiv. national University named after Taras*

- Shevchenko. *Legal sciences*. 2012. Issue 94. pp. 44–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13 (in Ukrainian).
2. The Making of "The Legal Process" / W.N. Eskridge Jr., P.P. Frickey. *Harvard Law Review*. 1994. Vol. 107, No. 8. pp. 2031-2055.
3. Hollander-Blumoff R., Tyler T.R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. *Journal of Dispute Resolution*. 2011. Vol. 2011. Issue 1. Article 2. 19 p. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1612&context=jdr>
4. Slynko D.V. Legal process: history, theory, practice: monograph. Kharkiv, 2017. 415 p. (in Ukrainian).
5. Lahoda O.S. Administrative procedure: theory and practice of application: dissertation ... PhD in legal sciences: 12.00.07. Irpin, 2007. 169 p. (in Ukrainian).
6. Vdovina H.A. Procedural natural-legal approach (views of L. Fuller). *State and law*. 2000. Issue 10. pp. 79-86. (in Ukrainian)
7. Nykolyna K.V. Legal procedure as a strategy of legitimation of legally significant decisions. *Journal of East European Law*. 2020. No. 73. pp. 91-93 (in Ukrainian).
8. Bila V.R. Administrative procedure as a normative model of procedural legal relations. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series Law*. 2015. Issue 30. Vol. 2. pp. 12-15. (in Ukrainian).

Olena DASHKOVSKA

Doctor of Legal Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0145-850X>

e-mail: dashkovskaolena@gmail.com

Vladyslav VASIUTIN

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8776-8674>

e-mail: vlad_vasiutin@ukr.net

LEGAL PROCEDURE AND HUMAN RIGHTS

The problem of modern law is the well-founded establishment of legal procedures in the field of human rights and their adequate legal regulation. Unreasonable complication of procedures, lack of clarity of their regulation in the law leads to weakening of opportunities for the realization of human rights and negatively affects the legal protection of a person in society. Procedures for the realization of individual human rights in a democratic society can become complex in favor of public safety, ensuring and protecting the rights and freedoms of other citizens. In particular, political rights and freedoms are important for individuals and for society as a whole, require taking into account the interests of various subjects and emphasize the need to coordinate these interests to prevent possible negative political consequences and violations of the rights and freedoms of other citizens. Human rights are directly related to the interests of both an individual and many other subjects. Therefore, there is a need for a comprehensive combination and coordination of various interests, since a different level of legal awareness and responsibility of an individual can cause adverse consequences, harm the rights and freedoms of other citizens. Therefore, human rights require a special implementation mechanism, which includes various types of implementation procedures (initiative, procedural and legal), and even special law-enforcement procedures (state registration procedure, permit-licensing procedure, representative procedure, and others), which increase and help ensure efficiency and the legality of the process of their implementation. Legal procedures for the realization of human rights in a democratic society must meet a number of requirements: be socially justified and comply with the principles of democracy and the supremacy of human rights; be sufficient and understandable for the subject; to be fixed at the level of law and to contain a minimum of restrictive and blanket norms that generate unnecessary by-law rule-making; not to create artificial obstacles to the exercise of rights during implementation; correspond to the content of the rights for which they are established; to be provided legally, organizationally, materially.

Keywords: legal procedure, legal process, human rights, guarantees of human rights and freedoms